

SNOVANJA SNOVANJA SNOVANJA

SNOVANJA SNO

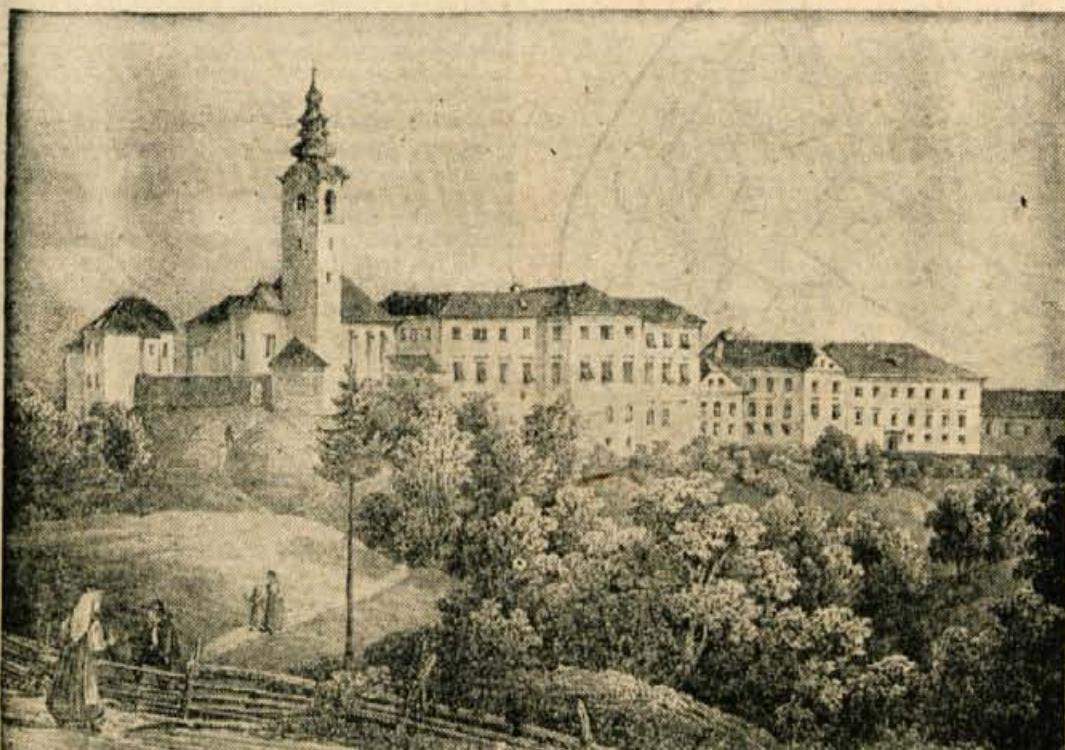
POGOVORI O KULTURI

SNOVANJA

KRAJN — 23. XII. 1972

Dr. Cene Avguštin

Naselbinski razvoj Radovljice z orisom meščanske arhitekture

Wagnerjeva litografija Radovljice iz sredine 19. stoletja z graščino in baročno oblikovanim zvonikom.

naselbinski razvoj slovenskih trgov in mest in se posebej Radovljice spada med manj znana pognavja slovenske krajevin in umetnostne zgodovine. Nekaj znanih letnikov ne more značka resiti zamotanega pročelja njenega nastanka in rasti. Zato je takoj zaslužno delo zgodovinarja in radovljiskega rojaka Hinka Uršiča, ki je v svoji še ne objavljeni zgodovini Radovljice prepricljivo orisal tezne Ortenburžanov po ustvaritvi trgovsko-obrtniškega središča njihove gorenjske posesti in obenem obrambnega oporišča med omenjena deloma njihovega zemljiškega gospodstva tostran in onstran Save s središčema na gradu Kamnu pri Begunjah in na Lipniškem gradu pod Jelovico.

Da je bil obrambni vidik močno pomemben, nam kaže ne preveč ugodna prometna lega tržnega naselja. Ozek, proti Savi in predtrškemu Dolu stremejoči pomol, ki po svoji legi in obliki spada brzkone v okvir domnevnih prazgodovinskih oz. predzgodovinskih gradisč, ki se južno od Radovljice stopničasto spuščajo proti Savi, jo povsem loči od stare in že od nekdaj žive komunikacijske mreže, ki teče čez radovljisko ravino. Edini žili, ki ju neposredno povezuje z ostalim svetom, sta: nikoli prek lokalne pomembnosti segajoča pot ob Savi, ki vodi v Bohinj, in prometna povezava s kroparsko-kamnogoriškim železarskim območjem ozroma središčem ortenburške poselosti na Lipniškem gradu. Tako se, razumljivo, posebno v zadnjih stoletjih neprestano srecujemo z težnjami meščanov po zaukazanju zvez z glavno prometno cesto, ki teče prek radovljiske ravnine in vodi čez Ljubelj na Koroško oziroma skozi Kranj proti Ljubljani in ki v resnici pomeni za mesto v vsaj njegovi zgodovini rast ali propadanje. Pomen te ceste v rimski dobi in dobi preseljevanja narodov nam kaže vrsta najdb v Lescah in bližnjem Predtrgu.

Skičenjenosti naselja na radovljiskem pomolu lahko zanesljivo sledimo v staroslovensko dobo, saj je arheolog Andrej Valič leta 1968 našel v neposredni bližini župne cerkve ostanke materialne kulture iz tega obdobja. Žal nam zaenkrat še ni uspel ugotoviti naselbinske povezave z domnevнимi prazgodovinskimi gradisči v neposredni bližini mestec.

V lastnem se Radovljica prvič omenja leta 1169 z imenom Ratmarsdorf⁴, ki naj bi bilo ponemčeno ime za domnevno slovensko Radmanovo ali Radovo vas⁵. Pridevok — dorf (vas) v nemški označbi kraja kaže na kmečko poreklo naselbine. Pomen kraja v visokem srednjem veku pa nam vendarle kažejo v severni zunanjosti steni sedanje cerkve ohranjeni sledovi starejše domnevne romanske prednice in še posebej slovanske nekropole v njeni bližini⁶.

S prenosom župnijskega sedeža iz Rodin v Radovljico okrog leta 1296, pri čemer so igrali ortenburški interesi prav gotovo pomembno vlogo, se začne, kot vse kaže, uveljavljati na pomolu tudi določena tržna dejavnost. Župna cerkev kot izrazit združevalni dejavnik je namreč močno vzpodobujala dejavnost takšne vrste predvsem ob

(Nadaljevanje na naslednji strani)

• kulturna zgodovina • kulturna zgodovina • kulturna zgodovina • kulturna zgodovina • kulturna zgodovina

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

posameznih cerkvenih praznikih, ko so bili v kraju sejmi. Vendar je prvotni tržni prostor služil le lokalnim potrebam — kot tržišče kmečki okolici — in ga nikakor ne moremo primerjati niti po družbeno-pravnem niti po naselbinsko-oblikovnem značaju s kasnejšo tržno oziroma meščansko naseljino. Podoben razvoj lahko ugotovimo npr. tudi za Kranj ali Tržič, velja pa bržkone za mnoga naselja, ki so se kasneje razvila v trge in mesta (Novo mesto¹ itd.). Okvir prvotnega radovijškega tržnega prostora naj bi predstavljalo na eni strani z zidom obdan cerkveno jedro, ki so ga sestavljali cerkev in njej pripadajoča poslopja, po drugi strani pa ortenburški grad na mestu današnje graščine. To je rodilo tisto sožitje, ki ga E. Klebel² uvršča med tiste pogojnike, ki so kasneje imeli pomembno vlogo pri razvoju mestnih naselij v vsem vzhodnoevropskem prostoru (Beljak, Vejlikovc itd.).

Razcvet fužinarstva v Kropi, Kamni goricji in Kolnici v začetku 14. stoletja je ustvaril nave pogoje za razvoj naselja. Obrambnemu posredništvu med obema deloma ortenburške posesti se je pridružilo tudi trgovsko, tako med izrazito kmetijskim področjem na levem, predvsem pa rudarsko-železarskim na desnem bregu Save. Staro tržišče ob cerkvi, ki je zaživilo le ob posebnih priložnostih, ni moglo biti kos zahtevam rastočega gospodarskega razvoja. Kolonizacija, ki je v 14. stoletju preplavila številna ortenburška posesta (prim. Kočevje), je zajela tudi Radovljico. Spontano rast stare naselbine na pomolu s središčem ob župni cerkvi in ortenburškem gradu je

zamenjalo zavestno oblikovanje novega urbanističnega telesa.

V pravokoten trg razširjena cesta, ki je sledno sledila podolžni zemljepisni usmeritvi radovljiskega pomola, je postala zaradi svoje središčne lege hrbitenica in obenem simetrala novega naselja. Med njo in robom pomola so se v pravilnem in enakomerinem redu vrstile parcele podolžne pravokotne oblike, ki jih je ortenburški grof razdelil med nove naseljence — trgovce in obrtnike. Medtem ko so zemljiški delci ob južni stranici trga (s povprečno širino okrog 6 m), na katerih so novi tržani začeli graditi svoja stanovanjska in gospodarska poslopja in urejati vrtove, vzor urejenosti in dosledne enakosti, je bila severna stranica po svoji zemljiški razdelitvi nenotna, in kot vse kaže, podobno kot v Kranju, pridržana za posebne potrebe fevdelca in mesta. Na tem prostoru je kasneje, ko so razširili grad, zraslo obsežno graščinsko poslopje grofov Thurnov, del rezervacije pa je prišel v roke bogatih meščanov. Upravičeno lahko domnevamo, da je bila l. 1343, ko se Radovljica prvič omenja kot trg, Južna stranica tržnega prostora, današnjega Linhartovega trga, že povsem izobilkovana. Sestavljale so jo lesene, s čeli proti cesti obrnjene in z ozkimi prehodi med seboj ločene hiše meščanov. Za povezavo dvoriščnih delov hiš je skrbela t.i. gospodarska pot, ki so jo prehodi, speljani med posameznimi hišnimi bloki, povezovali z glavnim trgom, npr. prehod, ki vodi k današnji Sartorijevi (št. 18), Pogačnikovi (13 in 14), Zagorčevi (10), Muhnikovi (5) in Lectarjevi hiši (št. 2), ali pa danes že zazidan prehod med Šivčevo (št. 22) in Grabnarjevo hišo (št. 23). Gospodarska prometinja je zaradi sorazmerne ozke mestne

ploščadji tekla ob njegovem robu in se zato obnej, kot je bilo to npr. v Kranju ali Slovenskem Gradcu, ni mogla razviti vzporedno ulica, ki bi razbremenjevala stanovanjske in ostale potrebe glavnega trga. Staro gospodarsko pot so kasneje ob nastanku obzidja smiselnouporabili za dostop k obrambnim naravam.

V prvih stoletjih je Radovljica in njena uprava več ali manj v rokah Ortenburžanov. Leta 1343 se omenja le sodnik z majhno močjo. Sele pod Celjani dobi l. 1443 nekaj pravic, ki so uvod k važnemu privilegiju, ki jih trgu podelitejo njihovi habsburški dediči. Vzporedno z njimi raste tudi pomen in obseg naselbine. Medtem ko v 14. in 15. stoletju služi njena trgovina predvsem ozjim pokrajinskim potrebam, dobiva v drugi polovici 15. stoletja, posebno pa po letu 1473, ko se z odločbo Friderika IV. mora vse blago iz Gorenjskega prevažati skozi Radovljico, vse širši pomen. Odsev rastega blagostanja in razvijajoče se mestanske zavesti je zdjava t. i. dolgega ali meščanskega kora sredl 15. stoletja in ladje župne cerkve l. 1495. V ta čas spada tudi ustanovitev mestna, ki se v virih prvič omenja l. 1510.

S prihodom novih naseljencev s podeželja v času turške nevarnosti v kasnem 15. in v 16. stoletju in z njimi zvezano zazidavo še prostih mestnih zemljišč, z izgradnjo obrambnih naprav in nastankom zidanih hiš začne Radovljica dobiti tisto podobo, ki se nam je v veliki meri ohranila do danes.

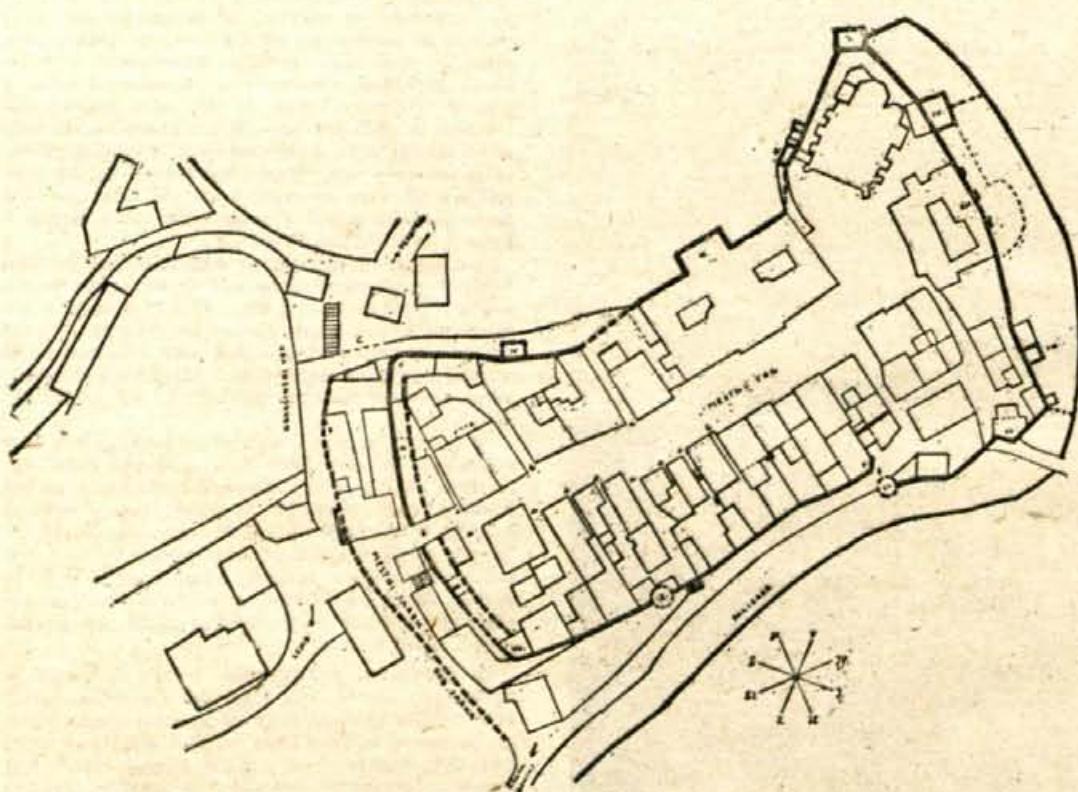
Tako se zdi, da so prav v tem času nove in v stopničnem redu postavljene hiše zapolnilo tudi obrobov vpadne ulice, ki je prihajala na trg z leške strani, s čimer je bil bistveno spremenjen in razširjen prvotni urbanistični koncept mesta.

Utrjeno področje ob cerkvi in gradu se je skoraj gotovo že v času Celjanov, naslednikov ortenburških grofov, razširilo na ostalo naselje in seglo po vsej verjetnosti do zaključka takratnega tržnega prostora ob današnjem Lectarjevem in Sartorijevem prehodu (Linhartov trg št. 2 in 18), ki sta predstavljala obenem mejo takratne tržne naselbine v zgornjem delu pomola. Ti dve prometni utegniti bili ostanek nekdajne obzidne poti, podobno kot npr. Jenkova ulica v Kranju iz časa prve utrditve mesta. Ko so bile, kot poroča Megiser¹, l. 1457 v času bojev za celjsko dediščino stare obrambne naprave porušene, so verjetno kmalu zgradili nove. Leta 1478, v času turskih vpadov, dobi namerek Radovljica pravico sprejemati med tržane tudi ljudi z deželi², ki so iskali varnost in zavetje za mestnimi židovi. Pravica bi bila brez pomena, če mesto ne bi bilo zopet utrjeno. Nove obrambne naprave se to pot obsegale tudi nastajajoči mestni predel ob severozahodnem (deželi) vodnjici kjer jih zasledimo še danes.

Težišče mestne obrambe je bilo v tem času spet ob župni cerkvi, ki je stala na odmaknjenem, a po naravi dobro zavarovanem vzhodnjem zaključku mestnega pomola in v neposredni sosednji gradu. Vrsta stolpov, ki obkrožajo cerkev, napis in jarki na pomolovem pobočju dajejo temu okolišu prej videz tabora kot običajnega utrijenega mestnega mrežela.

Podobno kot v Kranju je bil z dvojnim obzidjem utrjen predel ob Gornjih vratih, ki so stala med današnjo Bulovčeve (Linhartov trg št. 7) in Zagorčeve hišo (št. 10). Cesto, ki je iz doline Save vodila k Spodnjim vratom na jugozahodnem delu pomola ob sedanji hiši št. 4 na Cestji svobode, so še posebej zavarovali s paliсадami, t. j. ograjo iz priostrelnih kolov. Vseh mestnih stolpov okroglega in starejšega pravokotnega torisa (ob cerkvi) je bilo 16, vsaj deloma se nam tih je ohranilo 9.

Tik za cerkvijo stoji ogledni zakristijski stolp¹, nedaleč stran se v kolenu graščinskega hodnika skriva drugi². Tudi srednjeveško jedro graščine kaže na tej strani podobo velikega stolpa, ki je prvotno služil tako obrambnim kot stanovanjskim potrebam³. Četrти stolp⁴ je stal ob današnji Fürsagerjevi hiši (Delavska ulica 5) in peti⁵ v oglu Janševe hiše (Delavska ulica 7). Tudi vhod v mestni Jarek je na tej strani varoval poseben stolp, kot nam to nazorno kaže Valvasorjeva slika Radovljice.

Tloris mesta s poskusom rekonstrukcije obrambnih naprav. Rimske številke pomenijo obrambne stolpe oziroma poudarjene točke v mestni obrambi.

● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina

Jugovzhodna stran mesta je bila prav tako močno utrjena. Veliki kaplanijski stolp^{xv} se po meri skoraj približuje grajskemu. Tudi masivno ostenje župnišča^{xvi}, opremljeno s strelnimi linami, lahko prištevamo med poudarjene obrambne točke mestnega obzidja. Tretji stolp^{xvii} najdemo na tej strani v bližini Mežnarjeve hiše (Gradiška pot 3). Nedaleč stran, ob poti na pokopališče, stoji največji med ogelnimi stolpi^{xviii} — današnja Sarnekova hiša (Gradiška pot 5).

Težišče obrambe proti Savi predstavlja dva močna stolpa ob spodnjih mestnih vratih. Eden^{xix} je še danes dobro viden (Cesta svobode 4), drugega^{xx} pa so odstranili ob razširilni cesti pred dobrimi 70 leti. Zaradi odlične obrambne lege jih je na tej strani le malo. Na božjepotni podobici iz l. 1756 najdemo le enega (v bližini dannišnje Sartorjeve hiše, Linhartov trg št. 18).

Posebna pozornost je pri utrditvi veljala najbolj izpostavljeni severozahodni strani mesta nad mestnim jarkom. Poleg obeh ogelnih (V in VIII, Delavska ulica 7 in Linhartov trg 11) je dvojno obzidje objelo tudi stolpa na Bulovčevem^{xxi} in Zagorčevem dvorišču^{xxii}. Vprašanje gornjih mestnih vrat je še vedno nekoliko problematično. Poskusni kop je pokazal, da je bila cesta spajanja skozi pritličje enega samega vhodnega stolpa, podobno kot v mestnem jarku.

Prav gotovo so bili radovljški meščani dokaj ponosni na svoje obrambne naprave, saj še v 18. stoletju predlagajo obnovo zidov in leseni mostov ob mestnih vratih, v času torej, ko je skrb zarne drugod že zdavnaj minila^{xxiii}.

Dokler je bila potreba po obrambi živa, se stavbarska dejavnost obzidja ni dotaknila. Toda že od prve polovice 18. stoletja se vedno bolj množijo primeri vraščanja hiš v njegovo ostenje. Kmalu po sredini 18. stoletja je pot ob obzidju že povsem zatrpana z novonastalimi poslopji, zelo neenotnih tlorisnih oblik. Istočasno se poniža za prezidave zelo pripraven prostor med dvojnim obzidjem na severozahodnem koncu mesta (človečeva in Zagorčeva hiša). S tem se stavbarska dejavnost v okviru starega mesta na pomoč konča in vsa kasnejša doba bistveno ne spremeni njegove tlorisne podobe.

Navezanost na tržni prostor in obrambni razlogi so stoletja dolgo preprečevali vsako pomembnejšo razširitev naselja prek meja, ki jih je mestu začrtal srednjeveški način življenja. Pač pa se ob kroparsko-kamnogoriški cesti v vodnatem Podmestu že zgodaj naselijo obrtniki, posebno tisti, ki potrebujete pri delu vodo, in res je, da ob zaukazani poti, ki pelje iz mesta prek Dola v Predtrg, že v srednjem veku zraslo nekaj hiš, toda za nadaljnjo rasi naselja največ obetajoči predel mestne okolice onstran mestnega jarka, na pragu široke radovljške ravnine, ostane dolgo časa neizkorisčen in prazen. Prepoved zidanja stavb v bližini obzidja, ki bi nudile kritje sovražniku, velja kot drugod tudi za Radovljico. Tako na tem področju razen raztresenih leseni pristav ne najdemo nobenih arhitekturno pomembnejših stavb.

Barok sicer začrta pot novemu razvoju, a je še ves prisklenjen na staro mestno jedro. Najprej zapolni s hišami mestni jarek (Linhartov trg št. 8, Gubčeve ulice št. 2 in 4 itd.), preden se osamosvoji v svobodnejšem okolju zunaj mestnih zidov.

Vendar je edino, kar je barok onstran mestnega jarka ustvaril pomembnejšega, grajski park, ki pokriva velik zemljiški kompleks, ne dosti manjši od starega Jeda Radovljice. Park ima podolžno pravokotno obliko in spremišča roh predtrške Dolnice. Z vsemi močmi se skuša približati sodobnemu idealu baročnega vrta, čeprav mu manjka tisto, kar je za takratne zasnove parkov najpomembnejše — neposredna povezava z arhitekturo baročne graščine. Le-te zaradi oddajenosti in nastanka grajskega poslopja v povsem drugačnih srednjeveških pogojih pač niso mogli vključiti v sestav parka. Vendar je bil vrt po najkrajši poti povezan z graščino, ki je stala na mestnem pomolu, najprej z lesenim hodnikom (prim. votivna podoba na Studenščicah iz l. 1761)

in kasneje s širokim nasipom, ki so ga proti Dolu oprli z močnim zidom in ki je pomotoma dolgo časa veljal za del srednjeveškega obzidja. Ta posseg je bil pomemben tudi za urbanistično podobo Radovljice, saj so hiše nad Dolom, ki so v 18. stoletju zrasle ob opuščenem mestnem obzidju, dobile potreben izhod, mestni tloris pa se je obogatil z novo prometnico, ki je tekla vzporedno z glavnim trgom oziroma vpadno ulico.

Kot moremo razbrati iz talnega načrta v franciscejskem katastru (l. 1826), iz predvojnih upodobitev in ohranjenih delov, je bil radovljški graščinski park zasnovan po francoskem vzoru v strogem simetričnem redu, le vhodni lipov nasad z obeliski na križiščih poti je svobodnejše organiziran in nekoliko mlajši. Vrt je bržkone nastal v času velike Thurnove baročne prezidave graščine v prvi polovici 18. stoletja kot njen sestavni del.

Osrednja komunikacija, ki je obenem os parka, povezuje vhod na začetku lipovega drevoreda z obsežnim dvoramnim stopniščem, ki zaključuje graščinski park na severozahodu. Stopnišče vodi k paviljonu, ki je dominanta celotne zasnove in skuša do neke mere nadomestiti arhitekturo gradu. Na središču os se levo in desno simetrično navezujejo cvetljena polja, oblikovana po baročnih vzorih in obrasla s pušpanom. Križišča s peskom posutih poti poživlja poleti v lončkih gojeno mediteransko rastlinje, na posameznih zelenicah in tudi drugod pa se srečamo z vrtovno plastiko, ki nam predstavlja Adama in Evo, Magdaleno — spokornico in druge figure, značilne za takratne baročne vrtove. Ni torej čudno, če so meščani že do prve svetovne vojne lepo oskrbovali graščinski vrt imenovan paradiž. Na severni del lipovega drevoreda se je navezoval bazen z vodom, nedaleč stran pa je stalo, naslonjeno na zid, ki je ograjevel park, vrtinarsko poslopje z oranžerijo, ki je po pridelku poma-

ranč in limon slovelo daleč naokrog. Jugozahodno stranico visokega vrtnega zidu je vzporedno s središčno komunikacijo spremjal gabrov drevored, ki je poleg lipovega dandanes edini ostanek nekdanjih nasadov.

Drugi važnejši spomenik baročne dobe je pred letom 1689 sezidana in danes že porušena kapela sv. Barbare. Valvasor pravi, da so bili ujeni lastniki grofje Thurni. Siala je ob spodnjem robu graščinskega parka. Podrlj so jo med leti 1756 in 1826, ko so razširili grajski vrt (lipov drevored). Na Layerjevi upodobitvi Radovljice^{xxv} je še vidna, v franciscejskem katastru pa je ne najdemo več.

Vsa ostala baročna gradbina dejavnost zunaj obzidja ne prinaša v mestni tloris nič bistveno novega. Posledice odmaknjnosti naselja od najvažnejših prometnih poti prek gorenske ravnine se začno v 18. stoletju kazati v vedno izrazitejši luči. Cesarjevi potrditev nekdanjih pravic l. 1706 obudi sicer za nekaj časa staro zauzorno pot skozi mesto k novemu življenju, toda že l. 1743 je ne uporablja nikne več, zaradi česar trpi trgovina in obrt. Hudje pa zauščajo hiše, kot pravi poročilo iz te dobe^{xxvi}.

Nevzdržno ekonomsko propadanje doseže vrh v municipalizaciji kraja l. 1787. Staro dejelno-knežje mesto preide v upravljanje radovljške graščine in izgubi stoltno samoupravne pravice. Stavbarsko mrivilo kot neizbežen spremjevalec omenjenih prilik zajame mesto za več kot 100 let.

Vendar se že kmalu po l. 1800 začne tik pred nekdanjimi mestnimi vrati in ob križiščih potov iz Predtrga, Podmesta in Lese oblikovati manjši trg. Leta 1826^{xxvii} je njegov tlorisni kvadrat v obrobih še dobro viden. Zaradi bližine glavnega trga se novonastali prostor nikoli ni dokopal do take

(Nadaljevanje na 34 strani)

Radovljški trg z vodnjakom pred prvo svetovno vojno.

Urednik mi je rekel: »Se o sebi nam kaj napišite.« V zadrego me je spravil. Kaj naj napišem o sebi? — Da sem se rodila 8. februarja v koroški Dobrli vasi, odrasta v Podbrezjah, da so mi zlasti šolski uči (ki sem ga sprejemala bolj zaškrno kot ne) delili v Podbrezjah, Tržiču, Kranju in Ljubljani, da sem — zagledana v literaturo, ki mi je bila studenc naše narodne socialistične in kulturne zavesti — zgodaj začela pisati in je bil uspeh ob prvi domačiški povesti »Pensem poljas« odločilen, ker sem sčasaj zapisala literarnemu ustvarjanju. Vse to in se marsikaj je v leksikonih in literarno-zgodovinskih knjigah. Urednik mi je poskušal pomagati iz zadrege: »Napišite kaj o sebi in Gorenjski,« je rekel.

To je laža. Lahko torej zapišem, da v svojem pripovedništvu poskušam strniti podobo gorenjske pokrajine, njenih ljudi in časov z njihovimi tokovi. Ta svet je v moji literaturi čutiti še takrat, ko se na videz odmaknem drugam. A prav zaprav me po desetletjih pisateljevanja še samo preseneča, kako parekdo to storim. Vsi moji glavni junakje so — če že ne zmeraj Gorenjci — pa vsaj povezani z Gorenjsko. Zgodi se, da pjem z njimi vino in pelin živiljenjskih izkušenj na drugih vzporednih, a ne zgodi se, da bi oni, ali pa jaz — zakaj pisatelj v osrednje osebe svojih del večidel projicira sebe — pozabili, kje so njihova korenina. Ni mogoče drugače. Drevo, ki noče presahnit, mora pač koreniniti globoko v zemlji. Sprejeti mora kot svoj delež njen sence, njene rose in tudi njene viharje.

Memoarsko o Gorenjski ne morem pisati, ker pač slej ko prej »gravitiram« proti Karavankam in Julijcem. Na ožjem prizorišču med Podbrezjami in Kranjem je čas sicer storil svoje, podrl precej starih kulis in postavil tja nove. Nekoliko bolj razgibana je zdaj scena recimo na poti med Kranjem in Podbrezjami, ki sem jo v mladosti tolkokrat premerila peš, s kolesom, na kmečkem vozu, z avtobusom, s tržiškim in gorenjskim vlakom. A marsikaj je pustil nedotaknjene. Na kranjski železniški postaji manjka samo železna ograja, vse drugo, s starim bisejem v kotu, je ostalo, kot je bilo. Kot da sem še na prizorišču iz let vsakodnevne vožnje z vlakom iz Podnarta, na prizorišču razigranosti in zamišljenoosti v letih zorenja, ko sem jo v črni klotasti halji in z oguljeno šolsko tobro ubirala po Jelenovem klancu proti gimnaziji. In tudi mentalita ljudi se je spremenila manj, kot bi se na zunaj zdelo.

Gorenjski svet je pač del mene in jaz sem del tega sveta. Skušam ga upodabljati, analizirati, komentirati. Čedalje bolj si želim spregovoriti o tem svetu s preprostostjo ljudskega barda. Ali se mi bo to kdaj posrečilo? Ali se mi morda kdaj že je? V kakšni srečni ur? Ne vem, toda upam. — Upam!

Mimi Malenšek

Peter Markovič

(Odlomek iz vojnega romana Ecce homo)

Peter Markovič je bil mlinar, kot iz kakšne stare zgodbe: eden tistih, ki se niso bali ne boga ne hudiča ne biriča.

Pravili so, da živi povsem po svoji čudi, in pol so zmajevali z glavo nad njim, pol so mu zavidali. Peter Markovič, mlinar in brodnik, je res živel po svoji čudi, vendar ne v vsem po svoji včeli, zakaj ritem življenja mu je narekovala soseska. Jeseni, ko mlin noč in dan ni utihnil, je spal — rekel bi — z enim očesom; bil je to precej neudoben počitek na praznih vrečah, ki jih je vrgel na stresajoči se pod in se zleknil po njih. A tudi če je spal na obe očesi, ga ni bilo na svetu glasu, ki bi ga bil bolj zanesljivo prebudil kot mlinški ropot, kadar se je žito pomlelo in je prazni leseni lijak v nepreštevnih tresljajih s ponorelo votlim glasom divjal nad kamnom in se je zdelo, da se bodo trpečne usnjenje goži potrgale in bo lijakasti leseni zabor odneslo in ga raztreščilo ob steni. In pravili so, da skoz ves mlinški ropot, skoz šum potoka, ki mu je gnal kolesa, in še skoz šum reke vendarle ne presliši tudi klicev z drugega brega, kadar se kdo hoče predrožiti čez reko.

Morda je bilo v tem kaj resnice, zakaj razen glasov meljavev v mlinu ni bilo slišati človeškega glasu. Pozimi, ko je pot do vasi zametlo in je ladja zasnežena čumela pod hlevom, ni imel mlinar s kemi izmenjati besede. To je bil čas, ko je posadel in polegal pri peči, mlel, pazil na pajkelj in stope, praznil in polnil vreče in mehove z žitom, meril in tehtal ter skribel, da ni nastala zmeda v razcefrani knjigi meljavev s samo njemu razumljivimi hieroglfimi in številkami, ki so bile kot skrivnostna števila kabale. In vmes je pristavil piskre kogni, kuhal si preprosto hrano z redoljubnostjo neoženjenega moškega — z nekoliko širokosrčno redoljubnostjo, kakršni nobena ženska ni voljna dati priznanja, zakaj v takšnem moškem početju zmeraj vidi poseganje v svoje ženske pravice. In kadar je voda upadla in so se na kolesa navesile ledene sveče, ko je mlin za malo časa ali za dolgo umolnil, je mlinar, kot kak višji nadzornik, nekoliko nadzoroval vlake, ki so ropotali po progi na drugem rečnem bregu; kadar so prihajali z zamudo, je vedel, da so nekje snežni zameti, in če ni bilo snežnih zametov, je bil pač krv zamude balkanski nered, ki si je davno izbojeval domovinsko pravico. V dremotnem ozračju prazne hiše in ko ni imel kaj boljšega početi, je nekolikanj prebiral časnike, ki so se mu nabirali na klopi pod oknom. Časniški mlini niso nikoli menjali mleti — in vse je tudi bilo voda na te mline. V Kalkuti so ljudje na pločnikih umirali od lakote, v New Delhiju so na pločnikih umirali od lakote, v Bombaju so na pločnikih umirali od lakote in v Kalkuti, New Delhiju in Bombaju so umirali tudi v bambusovih kočah na rogoznicah ali brez rogoznic pod seboj, in umirali so tudi še slabše kot na pločnikih. In bil je na svetu boljševizem in bil je kapitalizem. Bilo je maharadž in petroplejskih kraljev, nekronan kraljev prenoga in jekla, delničarjev, bančnikov, gospodarjev podzemlja — ves hudič! Svet je bil naphan z bogastvom kot prepolna vreča, ki ji pokajo šivi. In svet je bil tudi svet tako upadlih trebuhov, kot bi stresal prazno vrečo.

Kar je zadevalo domačo politiko, je levica spraševala vest desnicu kot po spovednem obraz-

cu, ki so si ga nekoč izmisli bile bistre glave, preprostega in prav tako nespremenljivega, kot je kak matematični obrazec. In res ni bilo treba posebnega razsvetljenja, da si vedel, da imajo tudi desničarji svoj spovedni obrazec in da z vsakodnevnim spraševanjem vesti skrbijo za dušni blagor in moralno brezgrajnost levicarjev. Bilo je kmečko vprašanje in delavsko vprašanje, vprašanje kmečkih dolgov in delavskih stavk in denar ni bil več nekdanji dobrski denar, vera ne več dobra stara vera, tudi nekdanjega poštovanja ni bilo več na svetu. Nekdanjih vrhov sploh nobene več, pač pa se je šopirila korupcija in bilo je demagogije, in nasprotnejši tabor je bil gnil. In če je bilo na svetu najti spoh še kaj poštenih hrav, potlej samo v stranki, katere glasilo si pač imel v rokah!

Peter Markovič je ob tej črkarski godilji prisel do prepričanja, da je svet kot stresajoče se mlinarsko sito: na vrhu zmeraj plešejo otrobi, da brašna pod njimi že ni več videti! Peter Markovič si je rekel, da sta svet in politika sleparja, in se je pomiril z grenko tofažbo, da je vsaj spregledal sleparstvo in da ga nihče ne more imeti za norca. Svet tam zunaj je hrumele, si izmišljal zmeraj kaj novega, da bi že jutri tisto novo preklical. In kot v ponorelem vrtljaku, v katerem plešejo človeku podobe pred očmi in izginjajo, preden jih utegne zares pogledati, je pojutrišnjem prišel spet z nečim novim, kar bo prav tako kmalu izbrisano kot vse, kar je bilo pred tem. Medtem pa je Peter Markovič v združbi s svojim mlinom delal nekaj prastarega, od človeškega življenja neločljivega: studenc je gnal mlinško kolo, kolo je gnalo mlinške kamne in pajklje in stope, voda in les in kamen in mlinar so skrbeli za brašno, za kruh. Nič boljšega bi ne mogel početi na svetu, kot da je ljudem skribel za kruh — to je vedel z modrostjo, ki je imela korenine v sami zemlji in v življenju. Ponoreli vrtljak tam v svetu o tej povsem zemeljski in živiljenjski modrosti očitno ni vedel ničesar, zato je Peter Markovič nad njim samo skomagal z rameni.

In je mlel žito in brodaril. In žita ni močil nič bolj kot drugi mlinari, tudi ni jemal večje merice. In kadar je ob ponedeljkih ves bel in mlinarski stal na trgu zraven svojih vreč in barantal z gospodinjami za ceno, ni skoparil pri meri, a je tudi rad videl, da mu je nekaj cvenka pelo v žepu. In z baročno širokosrčnim veseljem do vsega, kar je v resnici dobrega na svetu, je ljubil dekleta in ob jesenskih večerih je razdiral šale z meljavci, ki so vasovali v hiši, in včasih je s svojim brnečim baritonom zapel z njimi:

— Prišla bo pomlad,
učakal bi jo rad ...

Tako je živel s svojim mlinom, ko se mu jih je že štirideset navesilo na pleča, in tako bi bil živel še dalje, zakaj komajda si je želel drugačnega življenja.

Potlej pa je prišla vojna.

Peter Markovič je še dalje mlel žito in brodaril. Njegova okorna ladja je zdaj pogosteje kot prejšnje čase merila pot čez reko in nazaj. Včasih z žitom in moko v mehovih. Kdaj pa kdaj so sedeli v ladji nemški policisti, ki so hoteli na drugi breg. In še o drugih vožnjah ni vedel nihče ničesar. In tisti, ki so vedeli, so molčali

● proza ● proza

o tem prav tako kot mlinar sam. Toda molk ali ne, če človek pomisli, da brža daleč okoli ni bilo nikogar, ki bi ne bil vedel za nevarni brod, se je vsekakor zdelo, da Petra Markovič spremila posebna sreča. Kar neverjetna sreča, zakaj po plekski prvi zimi pod nemško zasedbo je še zmeraj mlel in brodaril.

Spomladni dvainštiridesetega je še mlel, a brodaril ni več. Brod so potegnili na kopno. V zeleni pomladanski travi se je ladja od daleč zdela kot velika siva riba, ki jo je vrglo na suho, in le tam legla na svoj široki bok in poginila.

Tisto zimo so nekoč prišli v mlin trije policiести. Ladja je bila takrat še privezana pod hlevom. Policiisti so govorili z mlinarjem v smešni nemščini, v kakršni so zmeraj govorili s civilisti, brža v prepričanju, da ljudje najbolje razumejo to kratko, nedoločniško govorico. Eden od njih je pokazal na ladjo in nato na reko in govoril: **Banditen da**, in spet: **Banditen dort**. In s čudaško pantomimo je skušal mlinarja pripraviti do tega, da bi mu pritrdiril, da **Banditen pfaf**, če bi jih mlinar ne hotel predrožiti čez reko.

(Peter Markovič je pripovedoval o tem s svojim bohotajočim smehom, toda za čelom se mu je nabirala skrb, in tega niti ni skušal skriti).

Policisti so odšli, ladja je mrtvo ležala v travi. Potlej pa je nekoč prišel Miha Vašl, ki pa ni govoril o ladji, marveč je pokazal na dimnik, iz katerega se je kadilo, in rekel, da se iz tega dimnika pogosto kadi, kot da bi bila grmada v peči, in zazmeril je z očmi in še rekel, da bi za mlinarja brža ne bilo dobro, če bi se odločil, da bo partizanom skrbel za kruh.

— Saj veš, da ti Nemci ne bi dali takšne koncesije, je pomežknil s hudočno veselostjo.

O tem, kako sta se z Vašlom dalje pogovarjala, pa ni mlinar nikomur nič povedal.

Na spomlad je prišel dan, ko je mlinar vsul poslednjo pšenico v lijak, preden pa se je pomlela, so njega samega zgrabilo usodne žrmlje, ki so tam zunaj mlele in drobile svet.

Na sodbo mu ni bilo treba dolgo čakati. Njegova pravda je bila preprosta — vse je bilo vendar na dlani. Obtožba je bila povsem dokazana in mlinar tudi ni nčesar tajil. Bil je pač mlinar in brodnik, je rekel v svoj zagovor, če je bil to sploh zagovor, in mlel je kmetom žito in včasih je koga predrožil čez reko. Prevažal je ljudi čez reko podnevi in katerega tudi ponoči, če je bilo treba čez vodo — morebiti po babico ali po zdravnika, zakaj ljudje si ne izbirajo sami ne časa svojega rojstva in ne ure svoje smrti. In kadar je naneslo, da je peljal čez vodo neznanca, ga tudi ni spraševal, kaj ga nosi po svetu. Kaj bi drezal v ljudi — nič si nisi na boljšem, če kaj izvlečeš iz njih. In kar zadeva partizane, bi zasliševalci tudi ne bili nič na boljšem, če bi jim kaj pravil o njih; prazno tvezenje bi bilo zakaj tudi partizanov ni spraševal, kdo so in kam so namenjeni — in bili so molčiči fanti! Sicer pa partizanov ni več, s partizanskim je konec, večkrat je bilo že konec in zdaj je spet konec, tako je bilo vendar rečeno in uradno razglašeno.

Te besede so imeli za izvajanje in mlinarja so za nekaj časa prepustili izurjenim pretepanem, potlej pa so ga vtaknili v samico.

A bogve zakaj jim je bilo do tega, da bi mu dokazali krivdo, ki je vendar sploh ni poskušal zanikati! Nekega dne so ga soocili z nekim bleščavim fantom; le-ta je stal pred močnim mlinarjem, neznaten in predren, in blešetal je, da si uipa mlinarju v obraz povedati, da je vén in vén dajal partizanom kruha.

— Stal si pred vratim, je rekel, banditi pa so šli po vrsti mimo tebe, v roki si držal hleb in nož in vsakemu si potisnil zagozdro kruha v roke...

Peter Markovič se je najprej zasmehjal: ne, tako ni nikoli delil kruha, nikoli kot kak vojaški kuhar, ki deli komis.

— Smrkavec laže, je rekel zasliševalcu.

A bledikasti fant s predrnim obrazom je vztrajno bolščal mlinarju v oči in kot papiga blešetal, da je on sam, kot priča, ki so jo soocili z mlinarjem...

A prav dolgo ni blešetal, zakaj v močnem mlinarju se je nabirala jeza. Prav divja jeza na svet, kakršen je bil, sovražen vsemu, kar je bilo v znamenju preprostega in dobrega življenga. Zamaahnil je s svojo težko roko, navajeno optavati si stot težke vreče, in zdelo se je, da je bledikasto prikazen odpihnil kot mlinški pajkelj pleve...

Fant, ki naj bi pri soočenju potrdil mlinarjevo krivdo (Peter Markovič je pozneje pred zaporniki v skupni sobi reklo, da je to pričevanje nekakšna pravna onemščina, neumnost, zakaj če ni več pravice na svetu, čemu je potlej treba človeku dokazovati, da je storil krivico) — fant se je pobiral s tal, požiral kri, srkal, in njegov srk je bil kot zajčje vekanje.

Na mlinarja so spet planili širje pretepači, vendar pa zasliševalce bledikavemu pajacu ni privoščil veselja, da bi gledal, kako ga bodo tepli pred njegovimi očmi. In sploh se je zdelo, da je prizor zasliševalca spravil v dobro voljo, zakaj ko so mlinarja pretolkli, je samo ukazal, naj ga spravijo v samico in ga pustijo tam, dokler se ne pomiri.

A Peter Markovič je bil miren. Tudi svojo smrtno odsodbo je sprejel mirno.

Kakšnega poslovilnega pisma ni nikomur napisal. Tako in tako ni rad pisaril. Vse njegovo pisanje so bile tiste skrivnostne rune v mlinarski knjigi. In navsezadnje — nikomur ni imel ničesar izročati v skrb in varstvo, na mlinskih vratih je brža že visel zaplebeni odlok, in tistim, ki bi jim bil mogel pisati, tudi ni maral nakapljati še več žalosti v sreč. In njegov obračun z življnjem je bil preprost in pošten kot njegovi računi s kmeti, ki so mu prinašali mlet žito.

Glej, je rekel nekemu v skupni celici, še preden so ga obsodili, zmeraj so mi imeli kaj prigovarjati, češ zakaj se ne oženim. Tudi sam sem včasih misil, da bi moral to storiti. A to ni tako preprosto, kot bi si šel človek kupit novo sito ali nove hlače ... tisto obrnjaš mimo gred. Zdaj je dobro, da se mi ni mudilo, v prazni hiši vsaj žalosti ne bo ...

In tudi to je rekel, še preden je bil obsojen: — Pravzaprav sem dolgo vozil. Nisem pričakoval, da bom toliko časa.

Zadnji večer je preživel skupaj z drugimi obsojenimi. Ko je dobil v samici zadnjo večerjo (bogve, če se je je dotaknil), so ga odvedli po hodniku in ga pridružil ostalim.

Nobeden tistih, ki so bili z njim, ni mogel več govoriti, da bi bil povedal, kako je mlinar preživel svojo poslednjo noč. A mogoče si je mislil, da bo umrl na soboto, in se je spominjal sobotnih večerov v mlinu, skoraj prazničnega razpoloženja, ko se je teden prevesil v svoj konec in je mlin utihnil, ostal pa je šum vode in modrikasti somrak nad reko in gozdovi.

To je bil čas, ko so po stezi iz vasi dol v mlin prihajali vasovalci. Čas, ko se je začenjalo fantovsko sobotno ponočevanje, ko ni imel nihče pravice kaj terjati od njih; v soboto zvečer je prejenjala oblast očetov nad sinovi in gospodarjev nad hlapci. Zjutraj bodo spet polnili jasli v hlevih, sobotni noč pa je bila njihova, pravica njihove mladosti. In sobotni večer se je začel in včasih tudi končal v mlinu. Tam ni bilo nobenega oča, ki bi lahkomiselnno mladost naganjal spat, kot da je njen prostor v svislih in na hlevskih pogradilih, kakor je njegov na preležanih pleynicah v zgornji hiši. In nobene hišne matere, ki bi bila skrb za svoj dušni blagor privzela še skrb za dušni blagor vse srečenje, posebej še mladih, da se kar krivi pod težo te velike skrbi in nikjer na svetu ne najde več tolazbe, še v cerkvi le za malo časa. Mlin je bil mlin, Markovičev, a nekoliko tudi vse soseske; to pravice si je soseska priposestvovala, zakaj rod za rodom je nosil tja dol mlet žito. Nikoli to ni bilo drugače.

Mlinar se je morebiti spominjal šal v hiši, ali pesmi, ki so jih peli. — Bil je med tistimi, ki jih je Usoda izbrala in zaznamovala s strašnim in veličastnim znamenjem, ki jih bo za zmeraj ločil od nepregledne množice drugih. Umreti so imeli na majhnem prostoru v splošnem umiranju, na čisto ozkem prostoru, določenem čistim žrtvam, talem, in gledali so poščena zrna odtekajočih trenutkov in vedeli — medtem ko večina tega ne ve — kdaj bo zdrknilo poslednje zrno skoz ozko grlo odmerjenega časa.

Peter Markovič, ki je videl svoje odtekajoče trenutke, je bil človek, ki ni nikoli pretrgal vezi z zemljijo in življnjem, zato je tisto noč prosil obsojenice, naj bi zapeli pesem o pomladu.

Nihče drug se ni mogel domisliti te pesmi, komajda bi se se komu drugemu zahotel, da bi se z njo poslovil od življaja.

Ljudje za zamreženimi okni so slišali — bilo je že proti jutru — kako so obsojenici peli Prišla bo pomlad... In slišali so, kako je petje pojema, čedjalje manj glasov je pelo; morda jim je kré obupa stiskal grlo, morebiti pa je bilo v njih veliko neizjokanih solza in so jim tekle po licih. Le neki močan bariton je vztrajal do konca. Nič skrhan, nič pojemanje, je utihnil še le potem, ko je izpel pesem o pomladu, ki

...prišla bo,
ko mene na svet' ne bo,
ko me bodo d'jali
v to črno zemljo.

Kakšno uro pozneje je Smrt spet obrnila svojo peščeno uro, zakaj dvajsetiči so se iztekla zadnja zrna časa v begunjski Dragi.

Cedjalje pogosteje so ljudje govorili, da Peter Markovič ni privolil, da bi mu bili zavezali oči. Videl tega pač ni nihče. In tisti, ki so videli, o tem niso govorili.

A če ni privolil, so mu morebiti ustregli, zato takoj nenašeden je bil, tako nenašeden tudi v svojem neomajnem miru in preprostem poštenju, da je vzbujal začudenje in spoštanje še v tistih, ki so ga pokopali v imenu Krivice ali svoje namišljene Pravice.

In nihče, ki ga je poznal, si ni mogel misliti, da bi bil Peter Markovič pripravljen zapreti oči pred Smrto, ko jih nikoli ni zapiral pred življnjem. Ce mu je bilo količkaj dano izbirati, se zanesljivo ni odrekel temu, da bi jo videl — Smrt, ta poslednji člen življaja.

Likovno gradivo za to številko je prispeval akademski slikar Kamilo Legat

● poezija ● poezija

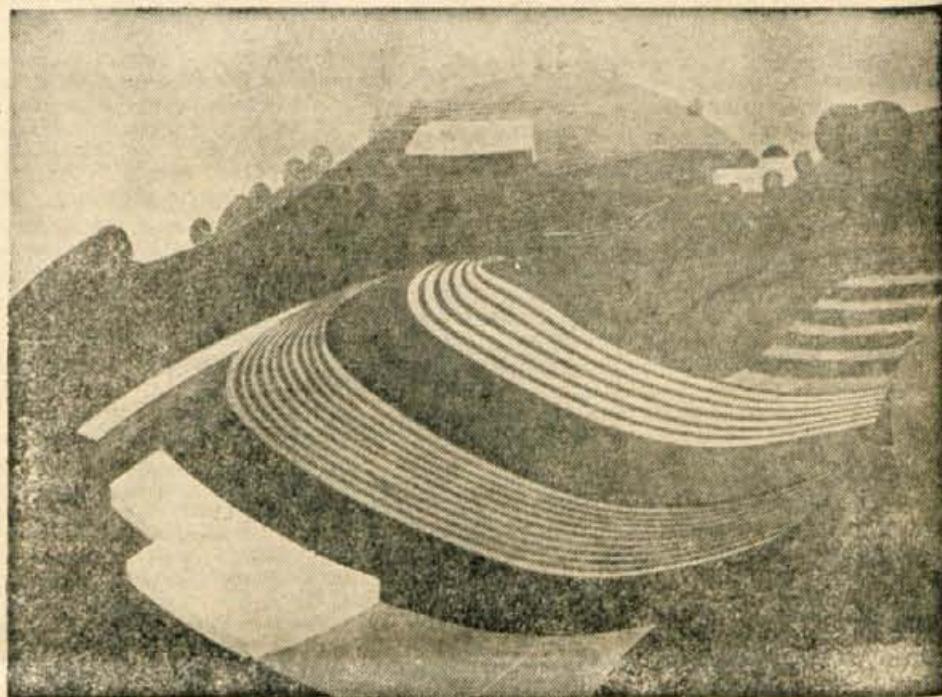
Ifigenija Zagoričnik

nezaznavno

*dobrota sedi v kotu
plete
opazuje pazi z ostrimi očmi
krčevito se stiska in se znoji
ves čas izvablja nezaznavne zvoke s konicami prstov
ko vdere hrup z ulice
doberdan reče vsakomur
spotoma napravi dolg premor
si se poravnal z njo
nevorno postaja in ravnati je treba
kar se le da previdno
si iznuli siv las*

neopazno

*na postaji reče naj pozabi
in še nekaj
bledo gleda liže sladoled
stoli so zasedeni v senci
lahko je odpuščen
in nikoli ne pride na okinawo
pretresa torbo čisti žepe
avtobusi oðhajajo v senci
prvi obhod napravi brez naprezanja
in drugega
dan gre po zlu
edina nezaklenjena vrata so na neobljudeni ladji
zaveže si čevelj in sega v roke*

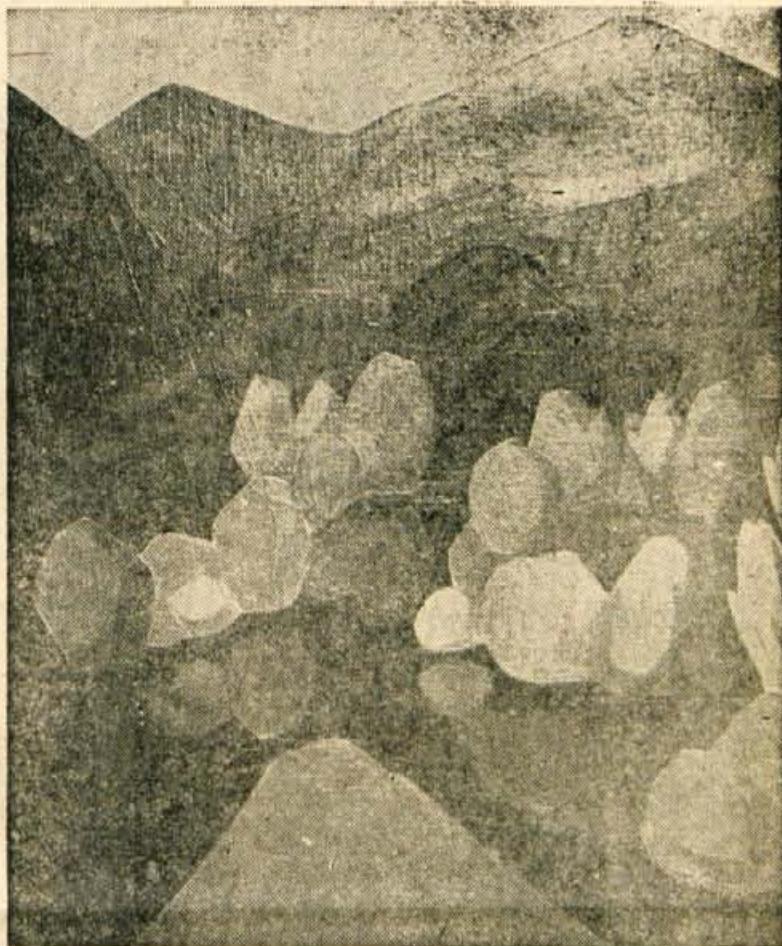
bleda, druga stran

*mlin na veter v vetru sam
mlini za gosta
gosi dlani steza v goste oblake
spomladi nanosi prod v izsušeno grlo
zrnato diha
vražja melodija zdavi
njezar ne pušča gomazeti
mravljinici varni
stenska uš vrtoglavci
v hiši brez tal
stro se nagiba
suši gnjat
vrata iz visokogorskega sveta
trpežna
vrata iepa na prvi pogled
ministrova hči na soncu
šiba na vodi
splava ni
ulardonda ali javanska jamičarka dela gnezdo leže jajca in čuva
zarod
brez smisla za nevarnosti z obh bregov
z ribjim očesom stoji kot doga na koncu hodnika
mehiška vodna jamičarka malo manjša
toda bolj živo barvas'a
in dosti bolj napadljiva*

● poezija ● poezija

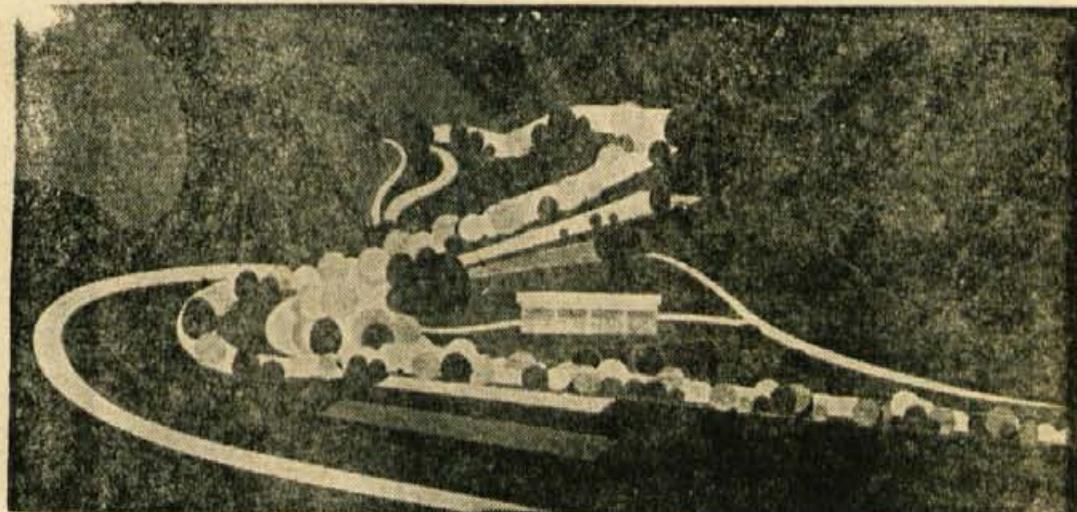
pesem brez pripeva

*ostane kot vedno
razume čas
razume čas
položi kazalec na usta
svoj leni kazalec
svoj veliki kazalec
gleda prek glav ki se odpirajo
usta so lačna
so lačna
neumno hodi po preprogi
rdeče nabrekle oči ima
velike oči
pred seboj
lahko je gostišče
kjer pečajo ribe
ali pa gorijo drevesa
in se živali skrivajo*

povedi

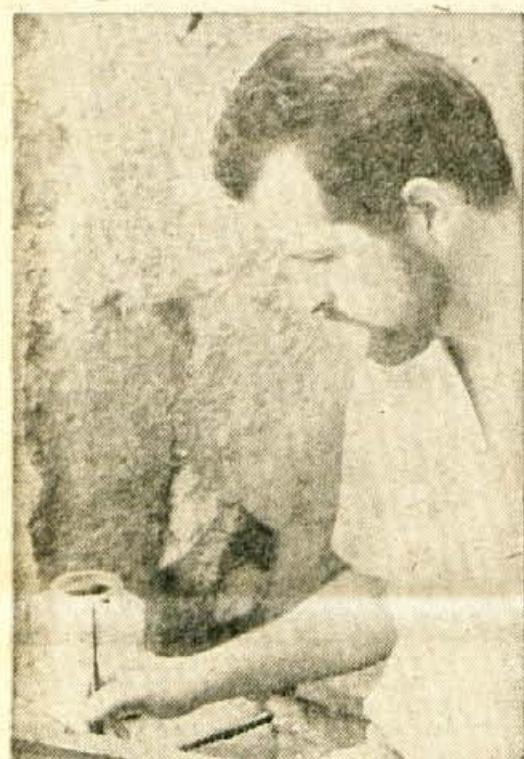
*napiši hišo psa
napiši sonce s kraki svet svetlobo z ožganino
napiši oblake točo puh veter z napihnjeniimi lici nasmejan
napiši ptiča ki gnezdi z ribo v kljunu sadež za mlađost
pri komedijah se zbere vse polno otrok
razigrani so brezbrižni svetle oči razkuštrani
vsak čas se lahko katerega izbere
prebere
vzredi
in tako dalje kar že
na otroke misliš ko ješ lubenico
napiši drevo splezaj
napiši kar vidiš
bedaste luči v daljavi kresovi ali kaj
napenjaš oči z uro s kukavico z mlinčkom za kavo
napiši še pridnost upi dan in ljuba noč*

• likovna umetnost •

Novo krajinarstvo

Zapis o Kamilu Legatu

Slikarski staž Kamil Legata je sorazmerno kratek, saj je od diplome na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani preteklo komaj šest let in od prve samostojne razstave, ki jo je priredil v Tržiču, komaj širi leta. Toda v tej kratki dobi je pokazal toliko intenzivne slikarske osveščenosti, da moremo govoriti o povsem formirani umetniški osebnosti, ki je svoj pogled usmerila na krajino kot edino in glavno izhodišče umetniške izpovednosti. Slikanja krajine niti ne bi bilo treba omenjati, če ne bi Kamilo Legat zavestno usmeril svojega slikarskega snovanja prav v krajino, in to v času — če prištem še leta študija — ko je bila slovenska likovna umetnost še vedno zagledana v drugačne ideale. Komaj se je pojavljalo oživljeno zanimanje za predmetnost kot nekakšna protiutež v prejšnjih desetletjih prevladajoče abstraktne misli, toda slikanje pejsaža je bilo še vedno ocenjevano kot zastarelo tradicionalistično slikarstvo, ki si ga mlad slikar nikakor ne bi smel dovoliti, če je hotel veljati za del avantgardizma.

Prav gotovo je to dejstvo predstavljalo za Legata psihološko obremenitev, ki jo je moral naložiti na svoja ramena, ko se je odločal za svojo pot. Za krajinarstvo se je odločil spontano, ker je v sebi občutil možnost izpovedovanja tudi na tako zapostavljenem področju, obenem pa tudi premišljeno. Takšno strmeljenje je pri slikarju, kakršen je Kamilo Legat, povsem razumljivo.

Spontano se je namreč odločil za krajino, za temo in za snov, ki jo bo v svojem slikarstvu obravnaval, s trezno presojo pa se je zavedal, da ne more vztrajati pri slikanju krajine v duhu impresionistično-romantičnega gledanja, ki je postal v slovenskem prostoru in občinstvu že pravi mit in legenda. Sprva je še okleval ob posameznostih, kjer ga je najbolj vznemirjal pri-

sotnost lirizma, ki je še kot zadnji ostanek stare smeri prevladoval v njegovih zgodnjih krajinah. Pozneje pa se je tudi tega otrese, čeprav ne tako preprosto, kot je mogoče otresti prah s pošcene obleke. Lirična spevnost slovenske krajine se mu je tako rekoč prikradla na platna. Trezna presoja, razmišljanje o slikarskem poslanstvu je slikarju pripeljalo do svetega pristopa in do analize vsega tistega, kar bi mu lahko omogočilo ustvarjanje pejsaža z novo poanto, s prizvokom novega koraka v slovenskem krajinarstvu.

Vse dosedanje razmišljanje se še vedno vrta okoli trditve, da je Legatova krajina plod dveh nasprotujočih si komponent: spontane odločitve za pejsaž in razmišljanja o možnosti novega doprinsa v tej snovno zaokroženi slikarski opredelitvi. Zanimivo je, da so še danes prisotna v njegovih delih mikavna nasprotja, ki izvirajo prav iz izhodišč, ki smo jih omenili. Vezanost na šolo in še posebej na tradicijo je bila opazna na prvi razstavi v Kranju, ob kateri sem zapisal, da so Legatove slike tematsko in stilno raznovrstni in zaokroženi pogledi na krajino, zdaj vzvalovani in nemirni, zdaj spet mirni, kakor da so ogledalo tišine ali pomirjenja slikarja, ki se je izzivel v globino svojega instinkta, in kažejo intenzivnost izraza njegove notranje dimenzijs. In samo včasih zaslutimo bojazen slikarja, ki ni šel za modnimi tokovi in se je raje odločil za iskanje na temelju strogega in zbranega umetniškega prizadevanja.

Ker pa likovna umetnost vendar razpolaga z močnimi izraznimi sredstvi, s katerimi lahko po-

daja življenje, življenje človeka, živali, pokrajine, rastlin, ali vsaj sledove življenja na snovi, v kateri poteka, je razumljivo, da slikar z barvami in s svojimi čustvi lahko podaja vsebino svoje misli in svoj pogled na lepoto tudi v preprosti pokrajinski sliki. In če išče v tem svoj smisel, ga dosega samo ob delu, ki je plod srečanja in stvariškega spopada med življenjem in umetnikom.

V začetku je Legata mikalz široko odprta krajina vedutnega značaja in ob tem dejstvu sem zapisal, da bi ob teh krajinah — vedutah lahko spregovorili kar o mottu njegovega slikarstva: klasično krajinsko slikarstvo, ki se opaja na podlagi trdne konvencije vedutnega slikarstva. Ob polni meri realne danosti motiva pa smo občutili slikarjevo željo, da stopi korak naprej, predvsem v kolorističnem pogledu. Čeprav homo o barvi še spregovorili, velja že zdaj omeniti tisti del Legatove barvitosti, ki je že na začetku opozarjala s svojo pogumno zasnova vsake posamezne podobe v eni sami, prevladujoči barvi na Legatovo mikavno značilnost, ki je že tedaj opredeljevala njegov osebni slog. Legat se je tudi tu pokazal kot zanimivo razdrojena osebnost: temperament je izpričal z izrednim in držnim razponom barvnega spektra in z ostriščim, celo grafično omejenimi barvnimi modulacijami gmot hribovja, drevja, tektonskih prelomov in prehodov iz svetlobe v senco. Pri tem se je izvil iz ozkega tonskega gledanja na tovrstno slikarsko problematiko ter prešel skoraj z enim samim odločnim korakom v temperamentno barvno slikarstvo. Ce je bil v tej točki vihav, bi to odgovarjalo tudi prvotni trditvi o slikarjevem spontanem odločanju o snovi, ki si jo je izbral za svoje delo. Pri vsem tem pa je bil tudi izredno trezen, presojoč lastne moči in zmožnosti, ki mu niso nikoli dovoljevale prevelikega skoka naenkrat, temveč se je cilju približeval zlagoma.

Prav v kolorističnem pogledu se Legat izkaže kot izredno discipliniran ustvarjalec, ki posebno uspešno uporablja hladno ugašene barve, predvsem zeleno in modro v svojski kombinaciji, ki jima je v zadnjem času dodal tudi nekaj samo na videz toplejših barv iz rumenega območja.

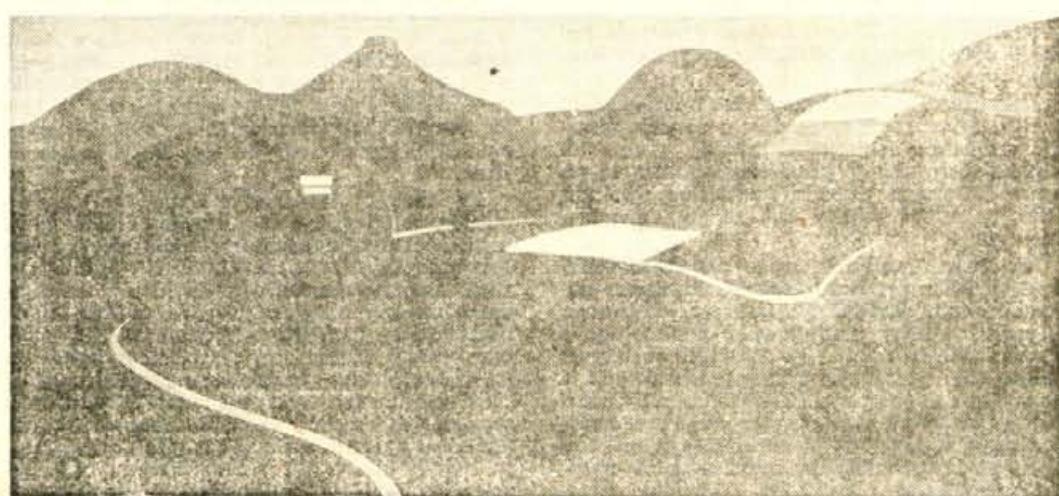
• likovna umetnost •

V tej kombinaciji se uveljavljajo predvsem dela z motivi iz Poljanske doline, nastala v Groharjevi slikarski koloniji, medtem ko je v Dolenjski slikarski koloniji nastala vrsta slik v zeleno modrih akordih, predvsem motivi s Krko.

Začetna nijansiranja je danes že zamenjala gradnja ostro ločenih barvnih prelomov, s katerimi oblikuje sliko v prostor. Prav ta način slikanja z majhnim številom barv, ki pa jih valorizira in stopnjuje v barvнем sozvočju od skromnega zvoka do mogočnega akorda znotraj ene same barvne vrednosti, je tista značilnost, ki opredeljuje danes Legatovo slikarstvo in mu omogoča tudi v krajini spregovoriti na moderen, nov in svojski način. Legatu je obris slikanega predmeta, npr. hrib, voda, njiva, drevo, le meja barvne razsežnosti, v katero skuša postaviti čim bolj ponostenavljen lik, ki je sicer izrazit, a ne preveč komplikiran. Tako dobri barvno ploskev, ki jo pojmuje kot temeljni gradbeni material svoje slike, kot kvaliteto barvne vrednosti in kvantiteto, ki prevladuje na sliki. Značilno za slikarja je, da se je odločil za simfonično barvno kompozicijo z izredno občutljivo točko ravnovesja med kontrastnimi, ali še bolje — kar med nasprotujučimi si barvami. Znotraj tako postavljene in zgrajene kompozicije je Legat včasih postavil povsem nasprotuoč poddarlek v svetlem barvнем občutju. Zdaj pa so se ti akcenti tudi že povečali v samostojno učinkujče ploskev: rumena žitna polja med modro zelenimi hribi in nebom. In še to, barvna analiza kaže na zelo ekonomično uporabljeno barvno skalo, s katere pobira zelo premišljeno osnovno podlago za svoje krajinje. Legat je na začetku brez dvoma izhajal iz barvitega ekspresionizma in pri tem vztrajno sledil in prizadeto beležil ritem, ki je prisoten v naravi.

Nikakor ni pojmoval slikarske naloge kot lagodno registracijo motiva, veristični prenos leta v sliko, ki naj bi bila točna kopija narave. Legat je končno vendarle krajina samo izhodišče za izpoved lastnega slikarskega verovanja, s katerim lahko sprosti tisti ritem v naravi, ki ga zanima in ki mu sledi. Čeprav je izhodišče Legatovo krajine v krajinarstvu slovenskega realizma, Legat ne opisuje krajine, temveč mu je ta snov tudi sredstvo za čustveno ovrednotenje barve. Prav v barvнем razpoloženju je Legat dosegel mikavno romantično vzdušje, ki bi ga našla ponazorili z oponozilom na slikarja romantike Böcklina. Od tu pa je šel še naprej. Tako kot Novinc se Legat okorišča s spoznaji popartovskega predispozicijskega zornega kota, hkrati s hipijevsko obarvanjo romantiko današnjega dne. Doziranje teh dveh elementov je pri Legatu splošljivo trezno odmerjeno, a vendar danes že skoraj prevladuje, med tem ko zagledanost v nemirno barvitost in čutno dražljivost fin de siècle stopa v ozadje.

Ta konglomerat prizadavanj se učinkovito in tvorno navezuje še na eno novodobno pridobitev, na deklaracijo moderne dekorativnosti in skorajda že na ornamentalnost, ki se prikazuje organsko kot ploskovita linearost barvnih ploskev, kot seštevanje zaporedno vrstečih se enakovrstnih oblik, bodisi da gre za kroge, s katerimi ponazarja drevesa, polkrožne kopice sena, njive, ali pa za druge oblikovne elemente. Risba je sicer še prisotna, a se počasi umika krepkemu barvnemu modulirjanju in optičnim učinkom. Legat je znova dokazal, da je v njegovem miselnem svetu ponovno prevladal trezno odločujoči faktor: čeprav ga vleče v isto smer kot Novinca, ki je osvojil področje nove ornamentike, pa vendar še vedno umakne korak pred tem zapeljivim fantazmagoričnim občutjem. Slikar si dovoli samo sprožiti dogajanje v smeri hitrega utripa, ki prevladuje v današnjem najnovejšem krajinarstvu, in se spet umakne v prisluskovanje govorici, ki prihaja iz tradicije, in ugotovitve presaja v novodobne pridobitve. Presajanje in spajanje opravlja slikar — krajinar zelo uspešno, ne da bi izgubil stik z današnjim trenutkom, brez zavetave ihte, ki bi mu utegnila spodnesti noge.

Z opisanimi sredstvi je Legat zmožen poustvariti krajino z njenimi bistvenimi karakteristikami, da je na sliki spoznavna recimo Dolenjska z zasanjano Krko, ki v njegovi interpretaciji dobi naravnost kovinski blesk neprosojne polirančice površine. Na takšen način se Legat upira dosedanjemu romantičnemu opevanju te dolenjske lepotice, podobno pot pa ubira tudi v upodabljanju Poljanske doline, kjer romantika dobiva novo valorizacijo.

S tem pa prispeva slikar tudi k spoznanju o novem v slovenskem krajinarstvu, ki prav danes, potem ko se je pogled slikarjev usmeril v oživljeno predmetnost, v novo figuraliko, dobiva vrsto novih privržencev. Zato danes že lahko govorimo o novem slovenskem pejsazu.

Legat se je tako uvrstil med raziskovalce najmlajše generacije slovenskih slikarjev, ki odgovore na temeljna vprašanja sodobnega slikarskega izraza lščijo v novem krajinarstvu.

Pavlovec

● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina

(Nadaljevanje s 27. strani)

prostorske prepričljivosti kot sošed onstran Jaraka ali npr. njegov sorodnik Maistrov trg v Kraju.

Ustanovitev »okrajne gosposke« I. 1840 pomeni konec stoletnemu hiranju. Mesto se počasi razvija v upravno in politično središče gornje Gorenjske. Z zgraditvijo gorenjske železnice, ki po toliko letih spet približa Radovljico ostalemu svetu, pa mesto pridobi tudi na gospodarskem pomenu.

Nova cesta proti Lescam, ki nadomesti staro in neprilagodno pot skozi Globel, začira smer novemu razvoju naselja. Na prelomu stoletja se dvignejo ob njej prve stavbe: gasilski dom, osnovna šola in sodišče, po letu 1900 pa hraničnica in 1906 posojilnica kot najpomembnejši v secesijskem slogu zgrajeni stavbi mesta. Upravna poslopja se z obči strani kostanjevega drevoreda menjavajo z vllami, zgrajenimi sredi vrtov. Ves predej močno spominja na ureditev vrtnih naselij tistega časa.

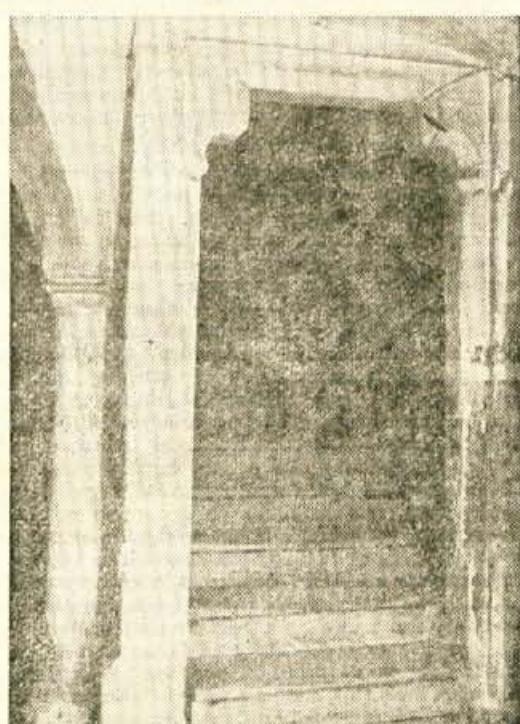
Prvi večji poseg v črto stare srednjeveško-baročne naselbine pomeni zidava velikega hotela I. 1935. Zal so ob gradnji uničili enega najlepših in najbolje ohranjenih baročnih vrtov pri nas, čeprav je obstajala idealna možnost, da bi obe telesi po baročnem vzoru vsaj do neke mere organsko združili.

Težnja po povezavi z industrijsko in prometno pomembnimi Lescami še naprej usmerja razvoj mesta proti severozahodu, v novejšem času pa tudi v smeri proti bližnjemu Predtrgu, ki postaja vedno bolj sestavni del enotne urbanistične zasnove mesta. Upravni, trgovski, prometni pa tudi turistični center Radovljice se že nekaj let oblikuje na severozahodnem obrobju nekdanjega mesta, na stičišču treh glavnih urbanističnih področij — starega jedra, Predtrga in naselbinskega kraka, ki vodi proti Lescam.

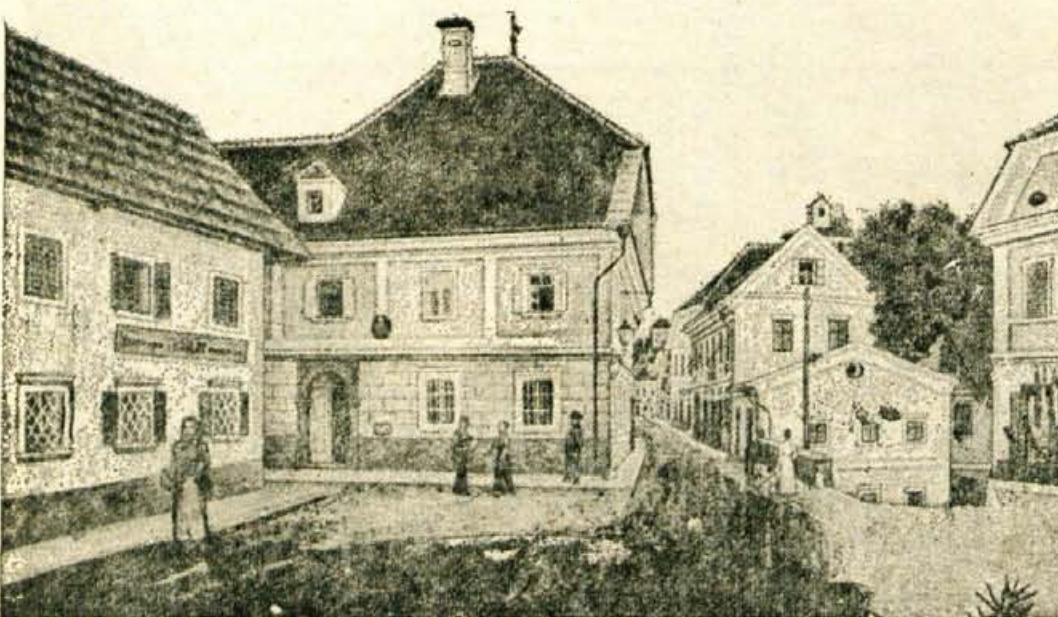
Slikovita arhitektura radovljiskih meščanskih hiš sodi v obdobje 16. in zgodnjega 17. stoletja, v dobo, ko se je naselje iz trga razvilo v mesto in je doživel svoj doslej največji ekonomski razvoj¹¹. To je čas, ko so pod vplivom renesančnih idej začele rasti potrebe po udobnejših in bolj reprezentativnih stanovanjskih prostorih in so nekdanje, pretežno lesene stavbe zamenjale zidane.

Značilnosti prvotnega meščanskega stavbarstva, ko so bile hiše z ožjo stranjo obrnjene proti cesti, kažejo še danes nekatere hiše na Linhartovem trgu (št. 2, 16, 17, 20, 21). Njihov tlorisni sestav je enostaven in značilen za srednjeveško zasnovno meščanskih hiš. Osrednjo komunikacijo v njej predstavlja prehodna veža, ki povezuje cesto oziroma trg z dvoriščem, predvsem pa z delavniki oz. trgovino spočetka ni vodil s ceste, temveč skozi vežo, kot nam dokazujejo ohranjeni primeri z Gornjega trga v Ljubljani, pa tudi iz hiše št. 12 na Linhartovem trgu. Na delavnico se je večkrat navezoval manjši skladnični prostor. Klet je bila prvotno vkopana v vežna tla in pokrita s poklopnimi vratimi, kasneje pa so zanje radi poiskali prostor v poglobljenem zadnjem delu veže z vhodom pod stopnicami, ki so vodile v prvo nadstropje. Tu so bili razvrščeni stanovanjski prostori: soba s kamro ter kuhinja s shrambom. Prvotno so kuhalici kar v veži, šele kasneje, v kasnem 15. in 16. stoletju, se je kuhinja oddelila v samostojen prostor. Tudi kamra je v kasnem srednjem veku našla mesto v mejah enotnega stanovanjskega prostora, ki je obsegel celotno fasadno steno hiše in se na ulico odpiral s tremi okni.

Renesansa je meščanskim stavbam na škodo prehodov, ki so delili posamezne hiše med seboj, razširila pročelja in jih obogatila s slikovitimi nadstropnimi pomoli (Linhartov trg št. 23 in 25). Tudi pri oblikovanju dvoriščnih ambientov je

Portal in steber, ki nosi obok, v eni najbolje ohranjenih pozognotskih meščanskih hiš (Linhartov trg št. 22, t. i. Šivčeva hiša).

Trg pred vhodom v staro del mesta, z nekaterimi hišami, ki so prekrile obrambni jarek. V ozekem prehodu, ki vodi na trg, so bila zgornja mestna vrata (fotografija iz okrog l. 1900).

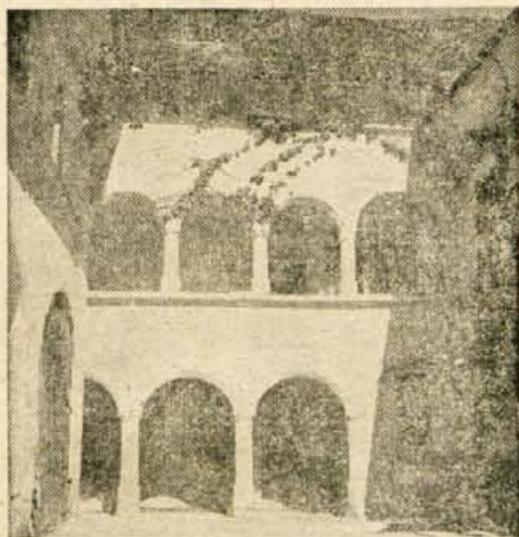
Imela ta doba pomemben delež. Namesto nekdanjih preprostih lesensih gankov je uvedla zidane arkadne hodnike s polkrožnimi loki in stebričastimi nosilci (Linhartov trg št. 4, 30).

Ceprav je renesančna miselnost prinesla marsikatero spremembo v način gradnje stanovanjskih hiš, je vendarle govorica arhitekturnih členov v tem času še vedno zakoreninjena v srednjeveški tradiciji. Tako so v 16. stoletju številni kamnitih vhodnih in okenski okvirji in celo arkadni loki z njihovimi vertikalnimi nosilci brez izjeme gotsko oblikovani. Nič drugače ni z lesennimi stropi (Linhartov trg št. 22) ali oboki, ki s svojimi izstopajočimi grebenastimi izrastki kažejo očiten izvor v gotskem rebrovju (Linhartov trg št. 3, 5, 22, 30 itd.). Tudi vpliv pozognotskega cerkvenega dvoranskega stavbarstva odmeva kot malokje na Gorenjskem v številnih prostorskih ambientih od grajskih do meščanskih, (dvorana v starem kriku radovljiske graščine, veža s stebri v hiši št. 22, delavniki prostor z osrednjim stebrom v hiši št. 5 na Linhartovem trgu), ceprav nam ti spomeniki obenem kažejo pot od srednjeveške zaprtosti k prostorski jasnosti in preglednosti, ki jo oznanja renesansa.

Toda šele l. 1634 se v hiši št. 3 na Linhartovem trgu, v nekdanjem meščanskem dvorcu, srečamo s prvimi pojavi uveljavljajočih se renesančnih arhitekturnih členov — pravokotnim portalom v prveni nadstropju z profiliranim arhitravom in bisernim nizom na kamnitih vhodnih nosilcih, renesančno oblikovanimi okni in arkadnimi hodniki v pritličju in nadstropju. Tudi sama arhitekturna zasnova stavbe je že povsem renesančna in ima svoje vzore v plemiškem stavbarstvu renesančnih dvorcev, ki v 16. stoletju nastajajo na našem podeželju.

Kasnejše ekonomsko nazadovanje, še posebej v 18. stoletju, je zavrlo nadaljnji stavbni razvoj,

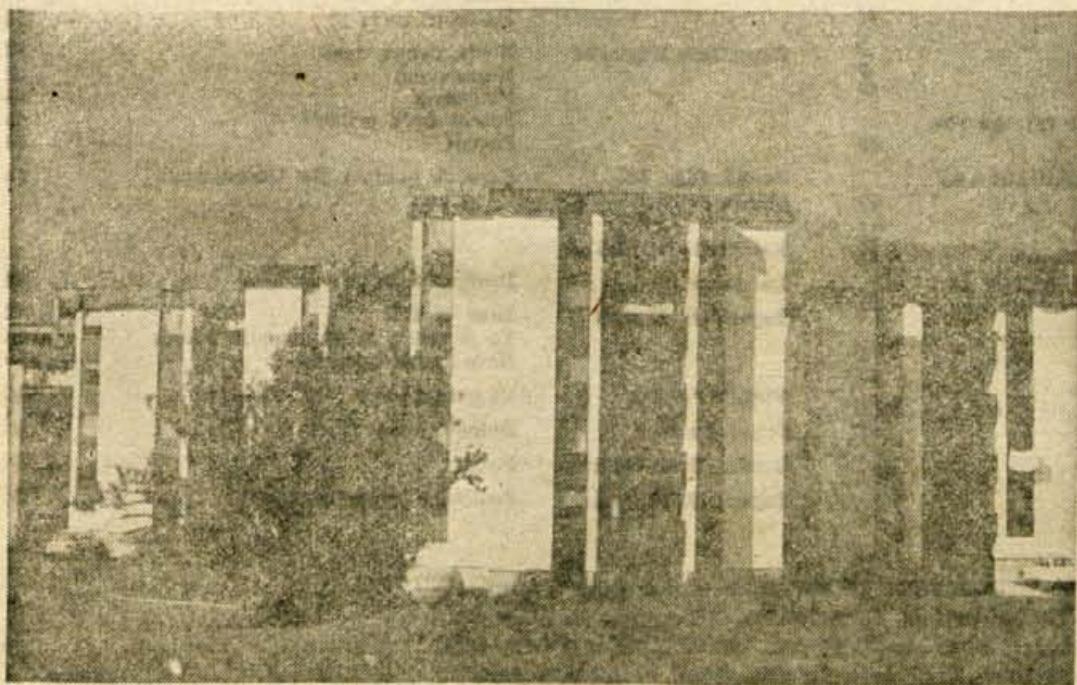
● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina ● kulturna zgodovina

Arkadni hodnik s poznogotskimi arhitekturnimi členi na Linhartovem trgu št. 30.

po drugi strani pa je bilo neposreden vzrok temu, da Radovljico lahko uvrščamo zaradi neokrnjene pristnosti njenega stoljnega sestava in ohranjenih arhitekturnih sestavin med najbolj žive priče naše poznogotske in renesančne stavbarske kulture.

Podobno kot Tržič je tudi Radovljico doba po požaru leta 1835 oblekla v plasti klasicističnih oblik. Stevilni portalni okna, ki so delo Kocjančeve kamnoseške delavnice s Črnivca, ter lepotno učinkovite štukaturne preobleke fasad (Linhartov trg št. 2, 5, 6 itd.) so s svojimi bogatimi profili, pilastri, zidci in figuralnimi prikazi dale mestu živahnejši videz, niso pa preglasile tradicionalnih vrednot, ki so ostale nedotaknjene pod to tenko preobleko sodobnejših oblik.

Moderno stanovanjsko naselje na nekdanjem obrobju mesta.

Opombe

1. H. Uršič, Nastanek in razvoj trga Radovljice (do nastanka mesta), Geografski seminar Univerze v Ljubljani (dipl. naloga);
2. Prim. M. Zois, Die Geschichte von Radmannsdorf und seiner Umgebung, Reise und Bäderzeitung 1908, št. 423; Mitteilungen der Zentral Komission, Wien 1906, str. 154, 176, 222, 257;
3. A. Valič, Radovljica (poročilo o arheološkem izkopavanju ob farni cerkvi l. 1968), Varstvo spomenikov XIII-XIV, 1968-69, str. 174;
4. F. Kos, Gradivo IV, št. 501, str. 253;
5. Obstajajo tudi druge razlage. Prim. H. Uršič (op. št. 1);
6. Valičeve najdbe (op. št. 3) so izrazito grobrega značaja;
7. C. Avguštin, Kranj — zgodovinsko-urbanistični in arhitekturni razvoj mesta, disertacija str. 14-16, Univerza v Ljubljani (rokopis);
8. C. Avguštin, Tržič in okolica, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 23, zvezek, Ljubljana 1970;
9. M. Kos, Ustanovitev Novega mesta, Novo mesto 1365—1965. Prispevki za zgodovino mesta. Maribor — Novo mesto 1969, str. 78;
10. E. Klebel, 700 Jahre Stadt Villach, Villach 1940;
11. Prim. H. Megiser, Annales Carinthiae, Leipzig 1612, fol. 1160, 1163, 1164;
12. Richter — Hormayrs Archiv 1822, str. 466;
13. Visitations puncto der Stadt Radmannsdorf económico visitation 1743. Vic. arch. fasc. 134/a, AS;
14. Božjepotna podobica s sliko Radovljice iz l. 1756. Signatura ob spodnjem robu slike: M:L: (= Marko Layer, op. avt.) Delin — Grubar Sc. A. V.;
15. Prim. opomba št. 13;
16. Prim. Franciscejski kataster iz leta 1826;
17. V začetku 16. stoletja je imela Radovljica mitnice v mestu, v Bohinju in na Jesenicah, razvito trgovino s soljo in vinom in vrsto ugodnosti, ki jih je mestu podelil cesar Maksimilian I.

Rimske številke označujejo mestne stolpe v pregledni karti Radovljice.

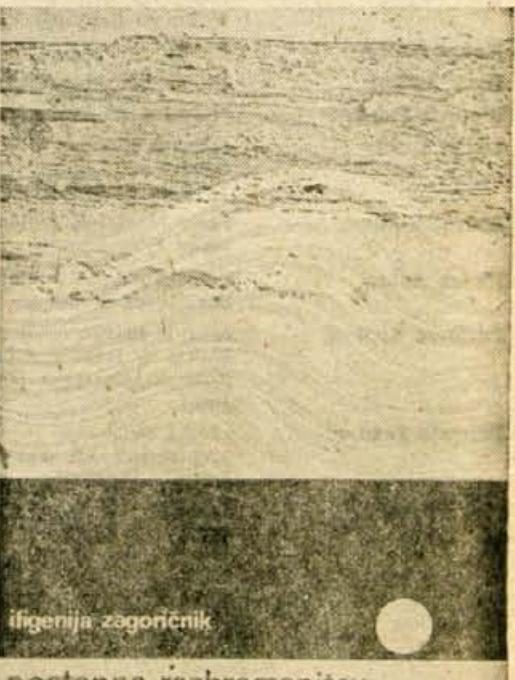
Knjižni novosti

pesmi

i. g. plamen

Iztok Geister Plamen: Pesmi — V novi pesniški zbirki, ki je izšla pri Mladinski knjigl., predstavlja Iztok Geister Plamen prehojeno pot od mladostnih iskanj do zadnjega ustvarjalnega obdobja, ki ga uvršča med vidne osebnosti slovenske pesniške avantgarde.

Ifigenija Zagoričnik

postopna razbremenitev

Ifigenija Zagoričnik: Postopna razbremenitev — Mladinska knjiga je izdala zbirko pesmi Ifigenije Zagoričnik, s katero se mlada pesnica prebija v svet sodobne slovenske poezije.

Kazalo

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko GLASA ureja uredniški odbor Kluba kulturnih delavcev v Kranju: Milan Batista, Anton Miklavčič, Dušan Ogrizek, Bojan Pisk, Albin Učakar, Crtomir Zorec in Olga Zupan. Odgovorni urednik Bojan Pisk. Lektor Franc Drole.

Leto VI

Kranj 1972

St. 1-6

Avguštin Cene:	Naselbinski razvoj Radovljice z orisom meščanske arhitekture	57	Pogačnik Jože:	Javni trepet za usodo sveta	42
Bogataj Boris:	Z mojega okna	22	Povše Janez:	Teden slovenske drame v programu pri- reditev ob slovenskem kulturnem praz- niku	1
	V maju	22		Prozaicne pesmi	19
Böll Heinrich:	Popotnik, ki prideš v Špa...	55	Remle Stefan:	Pesmi	41
Bunin Ivan:	Lahko dihanje	20	Smitek Zmago:	Življenje in delo Radivoja Poznika	35
Cundrič Valentin:	Soneti	52	Tanizaki Džuničiro:	Tetoviranje	9
Detela Lev:	Lov. Turnir. Kaj je povedala prelepa Ro- zamanda. Sprejem pri cesarju. Ugrablja- nje nedolžnih deklet. Temna zvezda. Pa- rada.	33	Vurnik France:	Na rob neki stoletnici	45
Golob Berita:	Mladi bralec in knjiga	27		Kamen	48
Kne Majda:	Cas je bil opoldanski	22		Kako bo potemtakem s tragedijo	48
	Nesojeno indijansko poletje	22	Weiss Tončka:	Zemljiškoodvezana odkupnina in njen vpliv na agrarno krizo ob koncu 19. sto- letja	23
Kokot Andrej:	Pesmi	40	Zagoričnik Franci:	Srečanje s pisateljem Levom Detelo	33
Krek Janko:	Ob mednarodnem letu knjige	25		Roža in bič	37
Lipusch Florian:	Navodila za kručanje	17	Zagoričnik Ifigenija:	De rebus meis	54
Lužan Pavel:	Izzivam spečega	3		Bleda, druga stran	62
	Sahara	4		Nezaznavno	62
	Ta dan, ta noč, Marija	49		Neopazno	63
Malenšek Mimi:	Peter Markovič (odломek iz voj-ega ro- mana Ecce homo)	60		Pesem brez pripeva	63
Novak Anka:	Kmečka naselja in kmečka arhitektura na besniškem območju	29	Zupan Olga in Majda Zontar:	Povedi	63
Pavlovec Andrej:	Iskanje lirične resnice	11	KNJIŽNE NOVOSTI:	Baročni gradovi na Gorenjskem	43
	Plakat — stvar z dvema dušama	13	Jan Ivan:	Dražgoška bitka	10
	Novo krajinarstvo (Zapis o Kamilu Le- gatu)	64	Zagoričnik Franci:	Leto in dan	42
Pibernik France:	Creina citicae prepisi, prevodi, ponaredki	5		To je stvar, ki se imenuje pesem	42
	Kmečka rapsodija	47		Navodilo za uporabo	16
Pisk Bojan:	Trehod	53	Vurnik France:	Vsegazavedanje	16
	Ptiči	53	Petrič Lučka:	Rumeni konj	16
	Imena	53	Geister Iztok-Plamen:	Pesmi	67
	Ples	53	Zagoričnik Ifigenija:	Postopna razbremenitev	67
	Okno	53			

LIKOVNO IN FOTOGRAFSKO GRADIVO so v tem letniku prispevali:
Torkar Jaka, Tomaž Kržišnik, Franc Novinc, Stefan Simonič, Milan Batista,
Kamilo Legat, Boris Jesih, Henrik Marchel, Vinko Tušek, Glas,
Gorenjski muzej Kranj, Prešernovo gledališče Kranj, Zavod za spomeniško
varstvo Kranj.